

Література:

1. Агроэкологическая оценка земель Украины и размещение сельскохозяйственных культур / Под ред. В.В. Медведева. – К.: Аграрная наука, 1997. – 164 с.
2. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С., Коваль Я.В., Новоторов О.С., Паламарчук М.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.
3. Розумний І.А. Екологічні та економічні аспекти консервації деградованих орних земель // Економіка АПК. – 2000. - №1. – С 57-61.
4. Сайко В.Ф. Раціональне землекористування – ключ до підвищення конкурентоспроможності продукції рослинництва // Агроінком, 1997. - №7. – С. 5-9.
5. Трегобчук В.М., Гуцуляк Ю.Г. Ландшафтно-екологічне районування території України // Вісник аграрної науки. - №5. – 1999. – С. 50-57.
6. Швебе Г.И. Территориальная организация землепользования и мелиорация земель // Физическая география и геоморфология. – 1987. – Вып 34. – С. 96-100.

Summary:

M. R. Pytulyak, M. V. Pytulyak. SPECIAL FEATURES OF THE NATURE USAGE IN KHMELNITSKIY REGION.

One of the important tasks to do is the analysis of the structure of the nature usage and optimization of the usage of natural resources in Khmel'nitskiy region.

УДК 991.9:502

Любомир ЦАРИК

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЕКОМЕРЕЖІ ПОДІЛЛЯ

Концепція екомереж на думку ряду українських географів є однією із перспективних напрямків розвитку як теоретичних, так і прикладних географічних досліджень [2]. За своєю генезою вона тісно пов'язана з міжнародною стратегією узгодженого розвитку і в кінцевому результаті вносить елемент практицизму у її реалізацію. Враховуючи загальнонауковий і міждисциплінарний характер вищезгаданої концепції ведеться пошук власне географічних аспектів її змістовного наповнення. Основні загальнонаукові концептуальні положення розбудови екомережі України викладені у колективних монографіях [3], [5]. Однак на думку О.Г.Топчієва географи повинні працювати над створенням методологічних та методичних розробок щодо конкретизації та територіальної прив'язки екомереж різних рівнів з урахуванням природно-географічних та соціально-економічних особливостей регіонів [2]. Ключовими питаннями формування екомереж є розробка такого каркасу екологічної безпеки, який би задовольняв повноцінному збереженню біорізноманітності та забезпеченню належних санітарно-гігієнічних і соціально-екологічних умов життєдіяльності населення. Метою даної публікації є обґрунтування підходів до виділення вузлових структурних елементів екомережі Подільського регіону.

Екомережа як цілісна взаємопов'язана територіальна структура об'єднує природні ядра, їх буферні зони системою екологічних коридорів і створює таким чином каркас екологічної безпеки. Яким бути цьому каркасу? Яку частку і яких земельних угідь необхідно відвести у екомережу? Якою повинна бути її ландшафтно-ценотична репрезентативність? Які зміни аспектів природокористування внесе розбудова екомережі? На ці та інші питання спробуємо дати конструктивну відповідь.

Стосовно земельних угідь – складових регіональної екомережі пропонуються наступні міркування. Враховуючи протиерозійну функцію природної рослинності, її

екологостабілізуючу роль, рекреаційну, естетичну і інші природно і соціально важливі функції, О.О.Молчановим встановлена мінімальна лісистість територій лісостепової зони в межах 20%, О.І.Восійковим – 17-23%. Середня величина показника потенційної лісистості орієнтовно складатиме в лісостеповій зоні 20%. Така ж площа може бути зайнятою під лучно-степовими, водно-болотними угрупованнями рослинності. В сукупності, близько 40% площ у лісостеповій зоні доцільно зберегти під природною рослинністю. Згідно оцінок американського еколога Ю.Одума – до 60% площ будь якого регіону повинні займати природні угруповання для належного виконання ними соціально-екологічних функцій. Таким показником репрезентативності природної рослинності області Подільського регіону не забезпечені (табл. 1.)

Таблиця 1.

Площі, зайняті природною рослинністю і багаторічними насадженнями, тис. га, %.

Основні види угідь	Адміністративні області					
	Тернопільська		Хмельницька		Вінницька	
	Всього тис.га.	% до заг. площі терит.	Всього тис.га	% до заг. площі терит.	Всього тис.га.	% до заг. площі терит.
1. Ліси	186,8	13,5	284,2	13,7	380,8	15,0
2. Лісовкриті площі	156,4	13,0	258,4	12,5	376,9	14,2
3. Сіножаті і пасовища	168,1	12,2	274,4	13,3	237,9	8,0
4. Багаторічні насадження	15,2	1,1	41,3	2,0	51,2	1,9
5. Заболочені землі	17,8	1,3	20,8	1,01	29,7	1,1
6. Землі зайняті ярами, балками, зсувами, виходами гірських порід, піском, галькою	17,8	1,3	24,8	1,2	26,0	1,0
7. Землі під поверхневими водами	19,3	1,4	39,2	1,9	42,7	1,6
Всього	428,0	30,8	684,7	33,1	768,3	28,6

Необхідно передбачити розширення земельних угідь екомережі за рахунок сильноеродованих сільськогосподарських земель, порушених і рекультивованих промислових земель, радіаційно забруднених земель з проведенням в їх межах ренатуралізаційних заходів. За попередніми підрахунками таких земель в структурі земельного фонду Поділля нараховується близько 16%. Таким чином, частка екомережі у структурі земельного фонду регіону може сягати 55%.

За рахунок яких категорій земель можна створювати каркас екологічної безпеки Подільського регіону? Очевидно, що основою вузлових структурних елементів майбутньої екомережі будуть території та об'єкти природно-заповідного фонду, а також перспективні для заповідання території. Аналіз заповідних мереж показує, що функціонально вони є недосконалими з багатьох причин. Ландшафтні комплекси Західного і Північного Поділля репрезентує єдиний в регіоні державний природний заповідник “Медобори” з філіалом “Кременецькі гори” площею 10,5 тис. га. Тільки в межах заповідника забезпечується повноцінне збереження і відтворення біорізноманітності, а відтак це є найефективніша форма охорони природи. Зразу оговоримось про невідкладність створення на теренах

Вінниччини державного природного заповідника можливо на місці перспективного Південно-Подільського (Чечельницького) ПНП. Радіаційна забрудненість вказаних територій не дозволяє їх використання в рекреаційних цілях. Створення же заповідника дасть можливість призупинити лісозаготівлю, а найголовніше взяти під охорону унікальні природні комплекси з існуючим на сьогодні природним ядром у складі Бритавського лісового заказника.

Необґрунтовано малочисельними на Поділлі є природні національні парки. Поліфункціональні об'єкти, які органічно поєднують природоохоронні, рекреаційні і еколого-просвітницькі цілі, вони є найпоширенішими категоріями природозаповідання світу. Створений на Хмельниччині ПНП "Подільські Товтри" не зовсім відповідає своєму призначенню. Охопивши границі трьох адміністративних районів і вийшовши далеко за межі Подільських Товтр, національний парк є насправді парком сільськогосподарським, так як 75% його території – сільгоспугіддя, інтенсивно залучені у виробничі процеси, а не у рекреаційні. Багатство рекреаційних ресурсів Поділля є об'єктивною передумовою створення низки природних національних і регіональних ландшафтних парків. Зокрема ПНП, передбачених загальнодержавною програмою розвитку національної екомережі: "Кременецькі гори", "Дністровський каньйон" (на відтинку Дністра від Нижніва до Ямполья), Центрально-Подільський. Доречним було б створення природного національного парку на півночі Хмельницької області на межиріччі Вілії і Горині, на межі поліських і північно-подільських ландшафтів в зоні рекреаційного тяжіння населення індустриальних Славути, Ізяслава, Шепетівки, Нетішина. Число пропонувананих автором до створення регіональних ландшафтних парків на Тернопіллі сягає дванадцяти [4], на Хмельниччині є всі передумови створення семи РЛП, на Вінниччині – більше десяти.

Поширені у заповідній мережі Поділля загальнозоологічні заказники також є чинником штучного нарощування заповідних площ. В деяких із них мисливськими угіддями є орні землі, території сільських населених пунктів. У відведених їм землях забороняється лише полювання при незаперечності вирубки лісу, розорення і повномасштабної хімізації земель. Така заповідна односторонність є невиправданою. Чи можна ефективно відтворювати зоологічний компонент без збереження середовища його існування? Мабуть що ні. А відтак на місці загальнозоологічних заказників доречно створити ландшафтні, вилучивши з них орні землі, землі населених пунктів, тощо. В структурі заповідних територій Тернопільщини загальнозоологічними заказниками зайнято близько 40% площ.

Незбалансованою є і територіальна розосередженість заповідних об'єктів і заповідних площ. Так три адміністративних райони Хмельниччини є абсолютно заповідними, в той час як частка заповідних територій в Ярмолинецькому районі складає 1,6 %, в Деражнянському – 2,4%. На теренах Вінниччини у Вінницькому районі під охорону взято 32 об'єкти, Могилів-Подільському – 29, в той час як Калинівський і Крижопільський райони представлені кожен чотирма об'єктами. Аналіз мережі заповідних територій в рамках ландшафтних районів Поділля також засвідчує невідповідність кількості і площ заповідних об'єктів потенційним можливостям природних ландшафтів. Основною причиною такої диспропорції є низький рівень вивченості території на предмет заповідання, вузьковідомчі інтереси галузевих природо користувачів, невміння правильно оцінити і обрати стратегічно вивірені шляхи розвитку господарства і т.і. Яскравим прикладом можуть слугувати Бережанський і Підгаєцький адміністративні райони, більша частина яких зайнята опільськими ландшафтами. За умов подібної ландшафтної структури і співвідношення загальних площ у 1,3 рази відмінність у кількості заповідних об'єктів і площ зайнятих під ними у названих районах сягає трьох раз.

Одним із найважливіших принципів формування базових елементів перспективної екомережі є їх адекватність ландшафтній структурі території. Територія Поділля поділена на одинадцять фізико-географічних областей у відповідності до наявних великих

оротектонічних елементів, які обумовлюють внутрішньо зональний розподіл ґрунтово-рослинного покриву, єдиний характер домінуючих фізико-географічних процесів типових для генетично споріднених видів ландшафтів [1]-. Звідси витікає, що ландшафти кожної із фізико-географічних областей повинні бути належним чином репрезентовані у базових елементах екомережі. Дотримання такого підходу передбачає обґрунтування в кожній із фізико-географічних областей таких заповідних територій, які б відповідали критеріям виділення природних ядер. Такі заповідні території поки неможливо виділити в границях Малого Полісся, Волинської височини, Житомирського Полісся, Центральної області Придніпровської височини. Водночас повноцінно репрезентовані ландшафти у заповідних територіях таких фізико-географічних областей: Західно Подільської, Північно-Подільської, Придністровсько-Подільської, Подільського Побужжя, Південної лісостепової області Подільської височини (Табл.2). Тому першим етапом при формуванні основних природних ядер перспективної екомережі в границях фізико-географічних областей не належно репрезентованих заповідними об'єктами є потреба створення заповідних територій в місцях розташування потенційних біоцентрів. Такі функції могли б виконувати заказники місцевого значення, заповідні зони регіональних ландшафтних парків створення яких є прерогативою місцевих органів влади.

Таблиця 2.

Ймовірні природні ядра національного і міжрегіонального значення екомережі Поділля.

№ п/п	Природні ядра	Ключові заповідні території в межах перспективних ядер	Орієнтовна площа ядер, га	Фізико-геогр. приуроченість
1	Кременецьке	Філіал заповідника "Кремен. гори"	1000	Північне Поділля
2	Суразьке	Лісовий заказник "Суразька дача"	3000	Північне Поділля
3	Полонське	Регіональний ландшафтний парк "Мальованка"	3000	Північне Поділля
4	Заліщицьке	Ботанічний заказник "Обіжева", ботанічний заказник "Глоди", ландшафтний заказник "Касперівський"	1000	Західне Поділля
5	Медоборське	Державний природний заповідник "Медобори"	9000	Західне Поділля
6	Сатанівське	Лісовий заказник "Сатанівський"	2500	Західне Поділля
7	Кам'янець-Подільське	Ландшафтні заказники "Совий яр", "Кармалюкова гора", ботанічний заказник "Панівецька дача"	2000	Західне Поділля
8	Центрально подільське	Буго-Деснянський заг.зоолог. заказник	500	Східне Поділля
9	Граборівське	Граборівський ландшафтний заказник	500	Південне Поділля
10	Гайдамацьке	Ботанічний заказник "Гайдамацька Балка"	1000	Південне Поділля
11	Чечельницьке	Бритавський ботанічний заказник	2000	Південне Поділля

Однією з найскладніших проблем є створення екологічних коридорів – комунікаційних мереж між природними ядрами. В умовах природного середовища Поділля екокоридори проходитимуть долинами річок, до яких приурочені людські поселення з інтенсивним характером природокористування в їх межах. Відведення земель водного фонду, їх виділення на місцевості є складною проблемою. Разом з тим на першому етапі доцільно впорядкувати річкові долини в межах населених пунктів, ліквідувати смітники, посилити контроль за джерелами місцевого забруднення, впорядкувати землекористування в границях водоохоронних зон, визначити ті ділянки і відтинки річкової долини, де необхідно провести ренатуралізаційні заходи.

До основних елементів екомережі Поділля увійдуть наступні екокоридори: Галицько-Слобожанський на межі північно подільських і мало поліських ландшафтів; Південно-Буський на контакті ландшафтів Придніпровської височини з придністровсько-подільськими та південно подільськими; Товтровий горбогірний – на границі західно-подільських і північно-подільських ландшафтів; Опільський горбогірний – в зоні розмежування опільських і західно-подільських ландшафтів; Дністровський – на границі прут-дністровських із західно-подільськими та придністровсько-подільськими. В межах фізико-географічних областей будуть виділені ті екокоридори, які є міграційними шляхами для двох і більше природних ядер. Зокрема: Стрипський, Серетський, Збручанський, Смотрицький, Мурафський, Горинський, Вілійський та інші.

Буферними зонами перспективного екологічного каркасу території виступатимуть сільськогосподарські угіддя або ренатуралізовані земельні ділянки на місці деградованих сільськогосподарських чи рекультивовані землі на місці промислово зруйнованих. Їх конфігурація залежатиме від функціонального призначення і ролі вузлових елементів екомережі. В середньому їх частка разом з територіями відновлення в екомережі може сягати 15%, коливаючись в ту чи іншу сторону в залежності від інтенсивності господарювання і його рівня екологічної безпеки.

Відповідно своєму значенню елементи екомережі Поділля поділятимуться на три основні рівні: національний, регіональний, локальний.

Створення регіональної екомережі є одним з головних обов'язкових елементів стратегії сталого розвитку, реалізація якого сприятиме запровадженню підходів виваженого невиснажливого природокористування, покращенню екологічних ситуацій, а в цілому й природних умов життєдіяльності людей.

Література:

1. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР. –М. 1978, С.162 – 172.
2. Розбудова екомережі України (Наук. ред.Ю.Р.Шеляг-Сосонко). К.1999 – 127с.
3. Топчієв О.Г. Парадигма сталого розвитку в географії: географічні засади сталого розвитку./ Україна: географічні проблеми сталого розвитку. К.: Обрії, 2004 – С. 51-61.
4. Царик Л.П. Екологостабілізуючі системи Західного Поділля. / Наукові записки ТДПУ. Серія: географія, 1999.
5. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Гродзинський М.Д., Романенко В.Д. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины. – К.: Фитосоциоцентр, 2004. – 144 с.

Summary:

Considered geoeological approaches to forming of econet Podillya, selection its basic structural elements of – nature kernels, ecocorridor, buffer areas and territories of renewal within the limits of basic landscape districts.